

The Human Rights Centre Uganda

**CURA ANGWEN ME PEN CIK ME UGANDA 1995:
MA GIGONYO MA CEK MA NYANGO NE YOT**

LOK MUKWONGO IKOM BUK MAN

Cura Angwen me Pen Cik me Uganda tye kicoyo iye guti twero ki guti kuc me bedo agonya ma kinywalo ki dano anywala. Lakodi twero magi ducu gubedo guti kwo pa dano dok gitye pi dano ducu ma gin weng gikube ma gikonyo kor lawote dok pir gi tek marom.

Latin buk man tye iyi akina en mukene ma Dul me Human Rights Centre otyeko gonyo ma aa ki leb munu kun kidwoko ileb abiro mapat pat ma kiloko i Uganda ma gin aye leb Acholi, Teso, Kicwaili, Lango, Luganda, Lunyangkole, Lukiga, Lunyoro, ki Lutooro.

Dul me Human Rights Centre Uganda tye ki ngec nimano dul mukene mapat pat bene gugonyo lok ma iyi Pen Cik ento wan wa kwanyo yo me gonyo macek ma niango ne yot lok me twero pa dano keken ma tye i Cura Angwen .

Tye macalo miti pa dul me human Rights Centre Uganda nimeno lwak myero gunwong ngec ikom twero ki guti bedo agonya gi kare kikare, mumio dong wakwayo yin ni ka ibinongo ngec ma ibuk man lal loke bot dano mapat pat wek jo mapol bene obed ki ngec iye.

Wamito wamok kany kun wapwoyo lim ma wanongo ki bot Lacungo Dwar pa lobo Norway i Uganda ki bot Dul me Irish Aid ma kony me lim man obikonyo coyo ki goyo latin buk man. Wamito pwoyo bene Dul me Uganda Law Reform Commission pi diro ma gimio wa makwako gonyo macek ma niango ne yot lok ma tye iyi Cura Angwen.

BED KI NGEK IKOM TWERO MA MEGI, BUK ME 1

Cura 4 Me Pen Cik Me Uganda Ma Gigonyo Macek Ma Niango Ne Yot.

Tyeng 20

1. Wan ducu kinywalo wa me bedo agonya dok kitwero ki kwogo kacel ki rwom marom aroma. Twero wa pe gamente aye omiyo.
2. Twero ki kuc wa myero gamente, jange ducu ki dano ducu owor dok oyil malo rwome malo.

Tyeng 21

1. Wan ducu warom inyim cik dok cik omjero ogwok wa marom
2. Pe myero kipok wa pi tyen lok ni wabedo coo onyo mon, larok, kala del kom wa, kaka, anywali wa, dini wa, pi rwom wa iwi lobo onyo pi can onyo lonyo wa, pi tam wa malube ki lok me loc lobo (politik) onyo pi kit goro kom wa mo keken.
3. Paliamen myero okati ki cik ma mite pi jwayo woko tam me apoka poka onyo poko lwak ma lugoro ki kit jo macon ki con giketo apoka poka ikom gi.

Tyeng 22

1. Wan ducu watye kitwero me kwo ma myero pe ngat mo keken okwany woko mapat ki kace kingolo too iwii dok ma kot cik kikome matye ki twero ikit loki eno ni omoko.
2. Oonyo ic pe kiye nikwanyo ka en ma cik oye

Tyeng 23

1. Pe kitwero mako ngato mo onyo kiweco bedo i ot buc nikwanyo kace pi tyen lok ma tye ite cik kit ma gitito kede i Pen Cik.
2. Kace kimako ngat mo onyo kicwalo i ot buc, myero kitite pingo kimake, dok kigwoke kama cik oye dok myero kicwale inyim kot manongo cawa pyerangwen aboro pwudi pe okato.

3. Kace ngat mo kicwale i nyim kot pi adot me timmo bal, en tye kitwero bedo woko ki i ot buc kun kuro pido ne wang ma otum kace kot oye.
4. Kace kimako ngat mo nono dok mape lube ki cik, ngat meno tye kidtwero me nongo cul pi make nono onyo kigwoke i ot buc labongo bal.

Tyeng 24

Pe tye ngat mo keken matye kitwero me pwodi, miyi bura. Iworo ki para matut ma balo wiyi onyo wuni ki yo mo keken macalo makatal, bura wek iye bal mo onyo ituc lok mo onyo pi nyutu boti twero ma en tye kwede.

Tyeng 25

1. Pe kibiweko ngat mo bibedo opii onyo kibiweko tic macalo opii labongo cul.
2. Pe kibidiyo ngat mo me tiyo tic mo keken ma cwinye pe omito nikwanyo kace
 - i. Kot matye ki kitwero aye ocwalo oda
 - ii. Obedo tic i buc ma tye me gwoko lengo onyo gwoko buc
 - iii. Obedo tic ma myero lacirikali pa gamente ma tice okeme ki gwoko kuc myero tim
 - iv. Obedo tic ma mite ni myero gitii ikare ma nongo ayela yela onyo peko ma poto atura tye
 - v. Obedo tic matye ma opore me cobo tic ma myero lwak ducu tim pi ber bedo pa lwak me kabedo mo ni.

Tyeng 26

1. Dano ducu tye kitwero me bedo ki jami ma mege kekene onyo ka guribe kacel ki jo mukene.
2. Pe kitwero mayo jami pa ngat mo tektek nikwanyo kace:

BED KI NGEK IKOM TWERO MA MEGI, BUK ME 1

- i. Kimito me konyo lwak, onyo pi gwoko kuc me lobo, onyo pi kuc pa lwak onyo gwoko kero pa lwak onyo pi yotkom pa lwak
 - ii. Inge tyeko culo culducu mamite dok bene ma nongo oromo
3. Pe tye cik mo keken ma bigengo ngat mo keken me cito i kot me gengo mayo jami ne tetek.

Tyeng 27

Wan ducu watye kitwero me gwoko imung me kom wa, gangi wa ki jami wa mape kitwero ngiyo onyo nywaro ne labongo lubo cik. Kom wa, gangi wa kacel ki jami wa pe kitwero bedo kangiyo yie labongo lubo cik, donyo i ye onyo gengo wa tic kede labongo lubu cik.

Tyeng 28

1. Wan ducu ka kipidi wa pi bal myero kiwiny lok wa ka maleng ma lwak bene winyo dok oyot iyo mupore labongo kot lenge dok bene inyim kot ma cik omio twero me winyo lakodi lok meno.
2. Kace kityeko doto ngat mo i kot ni otimo bal:
 - i. Pwod nongo en pe labal niowang ma dong kot omoko ni en labal onyo ka en dong oye bale inyim kot.
 - ii. Myero cut cut kiwac bote kit bal ma en otimo i leb ma en twero niang
 - iii. Myero kimiye kare me yube pi gamo adot meno
 - iv. Myero kiye en me bedo tye inyim kot ki me nongo apilida ne ma cwinye mito
 - v. Tye kitwero me nongo apilida ma gamente aye biculo kace ki dote pi bal ma nongo pwode too onyo twec i buc pi kare me kwo ne ducu

- vi. Tye kitwero me nongo lagony teleb ma en pe niango ma kitye katic kede i kot
- vii. Myero kimiye kony ki kare me en penyoye lucaden ma pido ki kikonye me lwongo lucaden ma mite.
3. Kace kidoto ngat mo pi bal mo, winyo adote myero otime ma en tye nikwanyo kace kot omoko ni en myero pe obed tye pi tyen lok ni time i kare me winyo adot meno twero miyo gengo kot woko me mede winyo koko man.
4. Pe kitwero ngolo kop onyo tweyo ngat mo pi timo bal ma onongo cik pwodi pe omoko ni obedo bal i kare ma en otimo ki lok ma gidote iye.
5. Pe kitwero winyo adot onyo tweyo ngat mo pi adot ma nongo kong kitime kica iye malube ki cik.
6. Pe dok kiromo cwalo ngat mo i kot wang me aryo pi bal acel ma nongo dong kong kipide ci kingolo lok oloye onyo en oloyo lok nikwanyo kace dok kijuro lok onyo dok kingiyo loki me aryo ci kot madit omoko ni timo meno.
7. Nikwanyo kace kinywaro kot, bale ducu myero cik aye omok ni meno obedo bal. Pe kitwero mako ngat mo keken pi bal ma cik pe omoko ni obedo bal kacel ki makatal ma cik omoko pi bal meno.
8. Laco onyo dako ot pe kitwero diye me bedo caden madiyo cware onyo dako ne inyim kot pi adot bal ma kitye kapide.

Tyeng 29

Wan ducu watye ki;

- i. twero me bedo agonya me, moko i tam wa gin marac ki maber,me tamotam , ki me bedo ki niyee wa.

BED KI NGEK IKOM TWERO MA MEGI, BUK ME 1

- ii. twero me bedo agonya me lok ki miyo tam wa
- iii. twero me bedo ki lubu cik kwer pa dini mo keken ma cwiny wa mito malube ki pen cik me lobo wa
- iv. kitwero me bedo agonya i gure ki me dore kacel ki jo mukene pi tyen kop mo ni labongo kelo woo.
- v. bedo agonya me ribbe kacel i dul mo (gurup) pi timo gin mo ma man tye iye twero me cako onyo donyo i dul (gurup) mo kekenkadi dul ma gwoko twero pa lutic (yunion pa lutic) ki dul ma tute pi loc lobo (dul ma tio politik).
- vi. bedo agonya me wot kakamo keken i Uganda ki kadi me kobo bedo ka mo keken i Uganda.
- vii. bedo agonya me donyo, weko ki dwugo cen i Uganda
- viii. twero me bedo ki pacpot onyo waraga me wot i lob mukene.

Tyeng 30

Wan ducu watye kitwero me nongo pwonye.

Tyeng 31

1. Coo ki mon ducu ma mwaka gi 18 ki ma kato tye kitwero me nyome dok me cako ot gi
2. Nyome ikin coo ki coo onyo mon ki mon cik pe ye
3. Nyom twero time keken kace winye obedo ikin lacoo ki dako
4. Lacoo ki dako ne tye kitwero marom aroma ikare me nyome, ikare ma dong gunyome ki dok bene ikare me poke/ket keny. Twero magi tye ikine gi bedo kitwero marom i kom lutini gi, jami gi ki mukene mapol
5. Obedo tic lunyodo me gwoko lutini gi kineno ni gudongo dok gupwonye maber

6. Pe kiromo poko lutino kibot lunyodo gi onyo lugwoko gi nikwanyo kace cik mito kit meno.
7. Paliamen biketo cik ma gwoko twero pa mon too ki coo too ikom jami ma latoo oweko ki ikom lutino ne.

Tyeng 32

1. Gamente myero oket itic yub ma mite me yilo malo rwom ber bedo pa jo ma gudong cen irwom me kwo gi pi apokapoka ma kibedo keto ikom gi pien gi bedo laoo onyo dako, pi mwaka gi, pi bedo lagoro ki pi tyen lok mukene ma ya i gin ma yang kitimo con,ki pi tim tekwaro gi.
2. Kit cik mo keken,kadi kit me tekwaro,ki kit ma ginaa timo ki jami, ma turu kwogo,rwom me ber bedo ki miti pa mon ki pa jo ma gudong cen irwom me twero gicik pe ye dok pen cik ojwayo woko.

Tyeng 33

1. Mon ducu kinywalo gi ki twero bedo agonya dok kitwero marom aroma ki coo.
2. Gamente myero omii jami ma mite ki kare medo ki yo ma mitepi yilo malo rwom me kwo pa mon malube ki kit ryeko ki diro ma mon tye kede.
3. Gamente myero ogwok mon kitwero gi kun neno kit nga ma gin obedo ki tic gi macalo megi lutino.
4. Mon tye kitwero marom ki coo dok myero kimibot gi gum marom i wibye (politik), itute me nongo lonyo ki i kit tute pa lwak ma kitio kacel.
5. Obedo twero pa mon ni myero ki mi bot gi kony ma pir gi keken macalo yo acel me jwayo apoka poka ma yam con kiketo ikom gi malube kede kit tim ma onongo kitimo con ikom giki ma ya ikit me tekwaro

BED KI NGEK IKOM TWERO MA MEGI, BUK ME 1

Tyeng 34

1. Lutino ducu tye kitwero me ngeyo lunyodo gi ki bedo me nongo gwok ma oromo kibot lunyodo gi onyo ngat matye kagwoko gi.
2. Gamente kacel ki lunyodo pa lutino gitye ki tic me neno ni lutino onongo pwonye me puramari ma en aye guti pa pwonye..
3. Pe tye ngat mo ma bitwono latin kony me nongo yat, pwony onyo kony mo keken pi tyen lok me dini onyo pi lok me niyee mo keken.
4. Pe tye latin mo ma kibiwunu iyo me tic kede calo opii ki tic marac pi nwongo lim onyo kibimiyo tiyo tic mo ma genge me nongo pwony onyo ma mabalo dongo pa latin ma kome yot labongo awano,,ma pe balo wiye,dok ma pe balo en dongo ki ngec igin maber ki marac ki ngeyo bedo ne kilwak.
5. Lutino kic ducu kacel ki lutino mukene matye ki peko tye kitwero me nongo gwok ma opore pir gi ma nongo gamente aye myero omini gi.
6. Latin ma otimo bal pe kitwero tweye kacel ki ludito madongo

Tyeng 35

1. Lugoro myero giwor twero ki kwogo ma ma meg gi. macalo dano makwo.
2. Gamente bikato yo mapat pat ma mite me neno lugoro ducu otimo tic ma gin twero timo.

Tyeng 36

Lakit jo mo ni ma wel gi nok ilobo wa kany macalo lugoro,kaka ma wel gi nok,ludini mo-ni ma gitye manok,gitye kitwero me miyo tam gi ngeene ka kimoko tam me loyo ki dongo lobo wa. Pulan kacel ki yub me lobo gi myero otam pi keto itic tam ki miti gi.

Tyeng 37

Wan ducu watye kitwero me bedo ki tekwaro ma mewa, dini ki niyee wa, leb tuwa ma watwero wake kwedgi, keto gi itic, lubu kwer ki cik ne, tic me neno ni pe oto, yilo malo rwom gi medo ki rwom pa gang loc ma loyo tekwaro ma mewa dok watwero timo man keken wa onyo ka wa ribbe kacel ki jo mukene.

Tyeng 38

1. Wan ducu watye kitwero me yero gamente wa ki twero me konyo dorogamente wa ma man watwero timo ka wa donyo itic pa gamente onyo iyo ma beo ki bot dano matye kacungo pi wan ma wan oyo.
2. Wan ducu watye kitwero me tute pi neno nitam wa kigamo kitiyo kede i pulan pa gamente dok ngat mo twero timo man kekene onyo ka oribbe kacel ki jo mukene kun man myero kitim iyo mape kelo woo.

Tyeng 39

Wan ducu watye kitwero me bedo kamaleng iping ma orumo wa dok ma opore pi kwo wa maber.

Tyeng 40

1. Wan ducu watye kitwero me tic kamaleng dok ma opore ma pe kelo awano onyo balo yot kom wa.
2. Wan ducu watye kitwero me nongo yweyo ki dog tic dok cawa me tic myero bedma opore ma pe dio latic ki bene myero kicul wa mucara kadi wa tyeiyweyo.
3. Wan ducu watye kitwero me tiyo tic ma wakwano ki timo tic mo keken ma cik yer, naka cato wil onyo biacara.
4. Latic acel acel tye kitwero me donyo i dul macung pi latic ma cwinye tye kamito kitwero me ribbe kacel ki latic luwote onyo

BED KI NGEK IKOM TWERO MA MEGI, BUK ME 1

yero lacungu ma megi me laro lok makwako dog tic ki ludito tic ki pi gwoko miti gi makwako kwo gi ki lok kom lonyo ma gin omyero ginong ki dog tic.

5. Latic acel acel tye kitwero me weko onyo kwero tic mo keken ento iyo malube kicik.
6. Mon ducu ma oyac dok matye katic ducu tye kitwero me nongo gwok ma aa kibot jo ma ocoyo gi i tic ka gitye ki ic ki ka dong gunywal.

Tyeng 41

Wan ducu watye kitwero me nongo ngec ma gamente tye kede nikwanyo kace nongo ngec meno twero balo kuc me lobo man onyo turo twero p ngat mukene.

Tyeng 42

Wan ducu watye kitwero ma myero lutela dog tic ter wa maber i dog tic malube ki cik dog tic ki twero me pido luloc tic i kot pi nikwero wek kijwa lok ma gukati kede idog tic mape rwate ki miti wa.

Tyeng 43

1. Obedo tic pa wan ducu me woro twero pa jo mukene kibene ka wa tye ka wa tye ka tye ka wake kitic kitwero wa myero pe watur twero pa jo mukene onyo miti pa lwak.
2. Bedo agonya me tic ki twero ma meri kitwero jwiko ne pi cobo miti pa lwak ento miti pa lwak pe tye iye;
 - i. Keto pwod marac ki wunu dano pi lok makwako loc lobo onyo wibye (politik)
 - ii. Tweyo ibucnaka naka jo ma kimako labongo cwalo gi i kot
 - iii. Timo ginmo onyo kwero timo gin mo keken mape rwate ki cik me loc alwak ma wilobo ducu oyer ki ma Pen Cik okwero.

Tyeng 44

Twero magi pe kitwero kwanyo gi pi tyen lok mo keken:

- i. Twero me bedo mape kipwodi, kiwuni onyo kiteri iyo marac ma keto arem ikomi onyo ma mini lworu ki para ma tut ma balo wiyi ki tic aranyi ma lanyi ikin lwak ma kiketo ikomi macalo makatal onyo pi diyi wek itim gin mo, onyo itit tyen lok mo.
- ii. Bedo agonya kun nongo pe kiteri macalo opii onyo kidiyi tic calo opii labongo cul
- iii. Twero me winyo koko ni wa ki kingolo ne iyo maber labongo langol lok lenge onyo bedo ki apoka poka
- iv. Twero me nongo oda ki i kot me wek kicwali i nyim kot ka kitit tyen lok ma oweko kicwali i buc onyo kitwei labongo oda ma oaa ki bot kot.

Tyeng 45

Wan ducu watye kitwero me tic ki twero pa dano ducu matye kicimo i pen cik me lobo man kacel kitwero mukene mape kicimo i pen cik.

Tyeng 46

Paliamen romo kati ki cik ma miyo gamente kati ki yo mapat pat me cobo peko i kare ma nongo kukukuku/ayela tye ma yo acel ma kitwero tic kede en aye kitwero tweyo dano ibuc labongo pido kace mite me juko ayela ma tye.

Tyeng 47

Kama kimako ngat mo i kare ma nongo kuku tye;

- i. Kibiniange kun kicone waraga ma tite tyen lok ma oweko kimake, i kine ma wang cawa 24 pwudi pe okato
- ii. Dakoonyo cwar ngat ma kimako onyo wat macok ki ngat ma kimako ni onyo ngat mo keken ma en omiyo

BED KI NGEK IKOM TWERO MA MEGI, BUK ME 1

nyinge, kibicwale lok i kine ma wang cawa 72 pwudi pe okato

- iii. Ngec malube ki amako man kibicoyo i gajeti akwana pa gamente i kine me nine 30 nicake i nino ma kimake kede kun tito tyen lok ma oweko kimake ka rwate ki cik.

Tyeng 48

1. Dul aloo lok kom twero pa dano man Uganda Human Rights Commission myero lub kor lok pa ngat ma kimako malube kede cik ma kitiyo ikare ma ayela tye i kine ma nino 21 nicake inino ma kimake kede ka lacen ne bedo timo kameno iyo nino ma pe kato nino 30 ki 30.
2. Dul me Uganda Human Rights Commission twero golo oda wek kigony ngati mo keken ma kimako onyo gigengo en niwot kamo malube ki cik ma kitiyo kede ikare me ayela onyo twero moko ni tye kakare ni kimede ki tweyo en onyo kigengo en pe owot ka mo.
3. Ngati mo ma kimako onyo kigengo ni pe ocit ka mo malube ki cik ma kitiyo kede ikare ma ayela tye kitwero me bedo tye i nyim dul me Uganda Human Rights Commission ka kitye ka winyo lok lubo kor adot ma ikome onyo twero cwalo lapida ne me cung ma kakare.

Tyeng 49

1. Kace kuku kuku tye ma nongo gamente otyeko moko ne kit ma cik mito ma ikare meno nongo paliamen tye katic ma pe tye iyweyo, gamente myero omi paliamen ngec kom kukukuku matye ci bene oket ngec ma magi i gajeti pa gamente dwe ki dwe:
 - i. Nying ki wel dano matye kimako onyo kigengo gi wot ka mo.

- ii. Kit gin ango ma gamente otimo me lubo tam ki oda ma oaa ki bot dul me Uganda Human Rights Commission
 - iii. Wel koko ma dul maloyo twero pa dano Uganda Human Rights Commission otyeko neno kore
2. Kace dong kuku kuku meno ogik woko, ngat mo keken ma onongo kimako ikare ma kuku kuku tye kibigonye woko cutu cutu nikwanyo kace dok kiketo adot me bal mukene i kome inyim kot.

Tyeng 50

1. Wan ducu watye kitwero me tero koko wa i kot ka kituro onyo otye kilworo ni gimito turo twero ki kuc me bedo agonya wa, dok watye ki twero me juro kot ma malo kace pe wa yeng kingol pa kot ma wa kwongo tero koko wa iye.
2. Ngat mo keken onyo dul mo keken tye kitwero me tero koko inyim kot ka kituro twero pangat mo onyo pa kit jo mo keken ma kituro twero gi.
3. Paliamen myero okati ki cik ma pat pat me gwoko twero ki bedo agonya pa dano.

Tyeng 53

Kace kityeko turo twero ni, iromo cwalo koko ni bot dul me Uganda Human Rights Commission matye kitwero me me golo oda wek miyi kony onyo cul mamite pi twero ma kituro med ki twero me golo oda mo keken ma mite pi cobo peko ma oaa ituro twero ni.

The Human Rights Centre Uganda,
P. O. Box 25638, Kampala,
Uganda.

Telephone: +256 414 266186
E-mail: hrcug@hrcug.org
Website: www.hrcug.org